

S A Y I 1 4 • 2 0 0 5

İslâm
Araştırmaları
Dergisi

TURKISH JOURNAL OF ISLAMIC STUDIES

tilmesi gerekli olan bazı tamlamaların Türkçe kullanılmaları pek de uygun değildir. Bugün tefsirci (veya daha doğru ifadeyle müfessir) veya âyet denildiğinde bunların Kur'an'a bağlı kelimeler olduğu anlaşılmaktadır. Bu farklı çeviriler için burada vermemiz gereken bir örnek de "nobility" kelimesidir. Çeviride bu kelime "mürüvvet" olarak çevrilmiş (s. 230-232) ki doğrudur. Fakat dilimizde biz mürüvveti hangi mânâda kullanıyoruz? Normal bir kitap okuyucusunun bundan anlayacağı mânâ, burada ifade edilmek istenen mânâ mıdır? Ayrıca aynı kelime s. 242'de "asillik" olarak çevrilmiştir ki bu, kelimenin okuyucu tarafından anlaşılması için daha iyi bir tercihtir. Bununla birlikte "asalet" diye tercüme etmenin daha doğru olduğu da belirtilmelidir. Bir diğer husus ise (s. 94) Mübeşşir b. Fâtik'in yazdığı *Muhtârü'l-Hikem*, yazar tarafından *Selected Maxims* olarak çevrilmiş, Türkçeye çevirenler de *Seçme Düsturlar* diye çevirmişler ve hemen yanına da "Acaba düstur diye mi çevirmeli?" diye not düşmüşler. Eseri okuyan birisi bunun Macit Fahri'ye ait olduğunu düşünecektir. Oysa kitabın aslında böyle bir ifade yoktur. Çevirmenlerin bu ifadenin kendilerine ait olduğunu belirtmeleri gerekirdi. Çeviride ayrıca, özellikle giriş kısmında, uzun cümleler gereği yokken, kısa cümleler halinde çevrilmiş ve bazı kelimeler atlanmıştır. Son olarak çeviride Arapça asıllı kelimelerin parantez içerisinde karşılıkları verilirken, İngilizce metinde olduğu halde, Latince asıllı kelimelerin karşılıkları verilmemiştir. Çevirideki bu eksikliklere rağmen yine de uyumlu bir dil, akıcı bir üslup ve büyük ölçüde tutarlı bir bütünlük taşıdığı için çevirmenleri kutlamak gerekir.

Tamer Yıldırım

Bir Kitap Eleştirisinin Eleştirisi: Ömer Özpınar'ın Namig Abuzerov'a Cevabı

İSAM tarafından yayımlanan *İslâm Araştırmaları Dergisi*'nin 13. sayısında (2005) *Hadis Edebiyatının Oluşumu*¹ adlı kitabımızın tanıtım ve tenkidine yönelik Namig Abuzerov imzalı bir yazı yayımlanmıştır.² Burada kitapla ilgili olarak "Ehemiyyətli bir konuya ışık tuttuğu, hadis edebiyatına yönelik

¹ Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005.

² Namig Abuzerov, "Hadis Edebiyatının Oluşumu, Ömer Özpınar, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005. 460 sayfa." *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 13 (2005): 129-35.

araştırmalara örnek olduğu, konuyla ilgili diğer eserlerden farklı olarak dönemin sosyo-kültürel, ilmi ve siyasî ortamı bağlamında hadis eserlerinin tasnif ve muhtevasının arka planının daha iyi anlaşılmasına ciddi katkılar sağladığı ve hissedilen bir boşluğu doldurduğu şeklindeki tespitler, kitabın amacına ulaştığı hissi verdiği için bizim için hamd vesilesidir. Bununla birlikte, yazıda doğru bulmadığımız birtakım tahlil, çıkarım ve istifham-ı inkârî kabilinden eleştirilerin de yöneltildiği göze çarpmaktadır. Ne var ki bu eleştiriler, kitabın olgunlaşmasına ve tashihine katkı sağlamak yerine, onun ortaya koyduğu bazı tespit, değerlendirme ve sonuçlar hakkında yanıltıcı bir kanaatin oluşmasına yol açabilmektedir. Bu sebeple, söz konusu yazının yol açabileceği yanlış değerlendirmelerin önüne geçmek amacıyla aşağıdaki hususların düzeltilmesi ve açıklanması kaçınılmaz olmuştur.

Kitabın tanıtım ve tenkidini amaçlayan yazının hemen ikinci paragrafında, eserin bölümlerinden ve muhtevalarından bahsedilerek tanıtımı yapılmaktadır. Ancak, bu tanıtımın eksik yapılması bir tarafa, bölümlerin ana temalarının dahi farklı yansıtıldığı görülmektedir. Mesela, “Birinci Bölüm”ün hemen başındaki “Sosyo-Politik Ortam” (s. 33-58) konusundan ve muhtevasından hiç bahsedilmemiştir. Keza, aynı bölümün altıncı ana başlığı olan “Hadis İlminde Meydana Gelen Değişim ve Gelişmeler” (s. 145-184) konusuna da hiç değinilmemiştir. Yazının sonuç kısmında bu konuların genel atıfla geçiştirilmesi de, baştaki bu tanıtım eksikliğini gidermeye yetmemektedir. Kitabın “İkinci Bölüm”ünün muhtevasından ise, hemen hiç bahsedilmemektedir. Aynı eksik tanıtım “Üçüncü Bölüm”le ilgili olarak da görülmektedir. Mesela Buhârî’nin ilmi ve fikrî hareketlerle ilişkisi, fikrî gelişim süreci ve bunların *Sahih*’in oluşum ve şekillenmesindeki etkisini konu alan bölümlerden (s. 289-340) ve muhtevalarından hiç söz edilmemektedir. Ayrıca, bölümlerin genel tanıtımına yönelik ifadelerden (dergi s. 129), kitabın ilk iki bölümünde tamamen aynı mevzuların ele alındığı gibi yanlış bir izlenimin ortaya çıkması bile mümkündür. Oysa, kitabın “Önsöz”ünde içerik hakkında verilen malumat dikkate alınmış olsaydı, kitap için yeni bir tanıtım kurgusuna bile gerek kalmayacağı gibi, bu tür tanıtım eksikliklerine düşülmeyecek; eserin muhtevası okura daha doğru bir şekilde yansıtılmış olacaktır.

Söz konusu yazıda sadece kısa bir paragrafla, o da eksik olarak, kitabın tanıtımı yapıldıktan sonra, yaklaşık altı sayfa tutan tenkitlere geçilmektedir. Şimdi, söz konusu yazıyı mümkün mertebe kendi anlatım sırası içinde ele alarak kitap hakkında “genelleme” ve “tespit hatası” vehmiyle takdim edilen eleştirileri gözden geçirelim.

a) Yazıda, kısaca kitabın tanıtımının yapıldığı paragrafın akabinde tespit hatası olarak görülen bir meseleye işaretle işe başlanmaktadır. Burada, “mihne” olayından sonraki dönemde Ashâbu'l-Hadis'in durumuna değinilen ve asıl konuyu teşkil eden “Halku'l-Kur'an Olayı ve Hadis Edebiyatının Oluşumundaki Etkileri”nin ele alındığı on beş sayfalık kısım dikkate alınmadan, doğrudan sonuç kısmındaki çok tali ve küçük bir bilgilendirme, sanki mesele- nin ekseni gibi takdim edilerek şöyle denilmektedir: “Yazara göre... Ahmed b. Hanbel'in, zalim idarecilere karşı ayaklanma ile ilgili hadisleri rivâyet etmeyi yasaklaması ve siyasî idareye karşı tavır takınmayı teşvik eden hadislerin *Müsned*'inden çıkarılmasını istemesi de bu şartlar altında değerlendirilmelidir.” Daha sonra devamla yazı sahibi, konuyu araştırdığını ve Ahmed b. Hanbel'le ilgili bu görüşün, alıntı yaptığımız Zâhid el-Kevserî'ye ait olup başka bir “klasik kaynak tarafından desteklenmediği”ni söylemektedir (dergi s. 130).

Kaynak konusuna gelmeden evvel, yazıda üzerine eleştiri bina edilen “değerlendirilmelidir” ifadesinin hatalı bir alıntı olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Zira, yazıda da verilen kitabın o sayfasındaki ifademizin sonuç cümlesi aynen şöyle bitmektedir: “değerlendirilmektedir” (s. 145). Yani, böyle bir değerlendirmenin öznesi, yazıda zikredildiği gibi biz değil, 550 ve 551 nolu dipnotlarda işaret ettiğimiz âlimlerdir. Biz sadece bu konudaki bulgularımızın farklı şekilde de “değerlendirildiği” hususunda okuyucumuzu bilgilendirmek için o değerlendirme sahiplerine ve eserlerine işaretle yetinmiştik. Zâhid el-Kevserî'nin İbn Asâkir'in *Tebyînu Kezîbi'l-Müfteri*'sine yazdığı *Mukaddime*'sindeki ifadesinin kaynak olarak kullanılmasına gelince: Yazıda mezkûr iddianın Kevserî'ye ait olduğu; ama bunun “klasik kaynaklar tarafından desteklenmediği” söylenmek suretiyle, Kevserî'nin bu fikri kendiliğinden uydurduğu gibi yanlış anlamaya yol açacak bir cümlenin kullanılmasını doğrusu yadırgıyoruz. Kaldı ki, meselemiz o olmadığından, kitapta daha fazla bilgi için gösterdiğimiz dipnotlardaki diğer kaynaklara bakılıyorsa, bu bilginin sadece Zâhid el-Kevserî tarafından ihdas edilmediği, başta Hanbel b. İshak (v. 273/886) ve Sübkî (v. 771/1370) gibi âlimlere de atıfta bulunularak ifade edildiği görülecekti.

b) Kitabımızda câmi' türü hadis edebiyatını anlatırken, muhtevalarının sünen konularına ilaveten kitabü's-sünne türü edebiyatın konularından da oluştuğunu söylememiz, “Oysa ki, gerek Dârimî'nin ve gerekse İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinin mukaddimleri, Resulullah'ın sünnetine ittiba etmenin gerekliliği, bid'at ve cedelden uzak kalma, re'y ve kıyastan kaçınma... gibi fikrî/itîkadî konularla ilgili hadisleri içermesi bakımından birer kitâbü's-sünne niteli-

ğindedir.” gerekçesiyle yazıda tenkit edilmektedir. Dahası, eleştiri sahibi Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inin 34. Bölüm’ünün isminin “Kitabü’s-Sünne” olduğunu zikrederek muhtevasıyla ilgili bilgi verdikten sonra şu sözleriyle bizi “genelleme yapmak”la da itham etmektedir: “Bu, sünen türü eserler hakkında verilen hükmün genelleme olduğunu göstermektedir (dergi, s. 131).”

Hemen ifade edelim ki, buradaki “genelleme” eleştirisi bir vehimden öteye geçmemektedir. Zira, yazıda delil olarak gösterilen sayfa numarasından anlaşıldığı üzere, sadece câmi’lerin ortaya çıkış ve gelişim süreciyle ilgili konunun sonuç kısmında yaptığımız bir değerlendirmeden hareketle, böyle bir ithamda bulunulduğunu söylemek durumundayız. Oysa, câmi’ler ile ilgili söz konusu tespitimiz, bu türün ilk defa ortaya çıkışı ve sonraki gelişim süreciyle alakalıdır. O bahis bir bütün olarak okunduğunda, bu tespitlerimizle ilgili değerlendirmelerimiz daha doğru bir şekilde anlaşılacaktır (s. 216-222). Yazı sahibi tarafından eleştiri konusu yapılan sünen türü Hadis edebiyatının muhtevasıyla ilgili bilgiler ise, yazıda alıntı yapılan yerden yirmi iki sayfa önce kitabımızda geniş bir şekilde müstakil olarak ele alınmaktadır. Şayet kitabın sünen türü hadis edebiyatının oluşumu ve gelişimi ile ilgili bu bölümü (s. 199-211) dikkate alınmış olsaydı, yazıdaki eleştiriye dayanak yapılan tespitlerin kitapta zaten var olduğu görülür ve bir daha araştırma zahmetine girmeden sadece aktarımıyla yetinilebilirdi. Nitekim biz orada, sünenlerin önceleri hadis fikhını ortaya koymak üzere tasnif edilmeye başlandığına (s. 199); ancak ilerleyen süreçte sünen kavramının ilmî ve fikrî bir boyut da kazandığına müstakil bir başlıkta (s. 202) değinmekle kalmamış, bu bağlamla ilişkilendirmek suretiyle sünnet kitaplarını (kitabü’s-sünne) da sünen bahsi içinde ele alarak değerlendirmiştik (s. 207). Hatta kitabü’s-sünne konusuna başlamadan önce, yazı sahibi tarafından yapılan araştırmayla örtüşen bir biçimde, sünenlerin muhteva gelişiminin bu eserlerin konularını da içine alacak şekilde geliştiğine dikkat çekmiştik (s. 206). Bununla da yetinmeyip, bu bilgilerden sonra tekrar sünen konusuna dönmüş, yine sünen türünün muhtevasındaki gelişim sürecini vurgulayarak ne tesadüftür ki tam da sayın yazı sahibinin yaptığı araştırmanın sonucunda elde ettiği ve onlara dayanarak bizi “genellemeci” olmakla ve tespit hatası yapmakla itham ettiği tespitlerin aynısını, hem de neredeyse aynı ifadelerle ve aynı müelliflerin eserlerinin muhtevasını örnek vererek orada biz de yapmıştık (s. 209-210).

Kaldı ki, daha kitabın “Birinci Bölüm”ünde bu hususlara: “Anlatılanlar, III. asır musanniflerinden İbn Mâce (v. 273/886)’nin tasnif ettiği *Sünen*’inde daha belirgin bir şekilde görülmektedir (s. 143-144)” diye başladığımız bir pa-

ragrafla ilk sünenlerin muhtevasında olmayan fikrî/kelamî konuların, daha sonra tasnif edilen sünenlerin muhtevasına dahil edildiğini, bir ön bilgi olarak da takdim etmiştik.

Bütün bu bilgileri kitapta, hem de birçok yerde tespit etmemize rağmen, yazıda aksi iddia edilerek yeni bir araştırma yapmış görüntüsüyle sünenlerin muhtevası hakkında verdiğimiz bilgilerin eksik ve “*genelleme*” olduğunun söylenmesinin nasıl izah edileceğini, muhterem okuyuculara bırakıyoruz.

c) Müteakip paragraflarda yazı sahibi tenkitlerine devam ederek müsned türü hadis edebiyatının oluşumuyla ilgili bölüme geniş bir yer ayırmaktadır. Buralarda, müsned türü hadis kitaplarının oluşumunda İmam Şâfiî'nin hadis adına yaptığı çalışmaların ve Ahmed b. Hanbel'in bu çalışmaları devam ettirmesinin önemli etkileri olduğunu tespit etmemize rağmen, daha sonraki bir başlık altında onun Şâfiî'nin kitaplarının bile yazılmasına karşı çıktığını “ifade etmek suretiyle çelişkiye düşmekle” itham edilmekteyiz (dergi, s. 131-132). Ayrıca yazı sahibi, kitapta zikrettiğimiz üzere Şâfiî'nin hadis adına yaptıkları ortadayken “*er-Risâle*'si, niçin Ahmed b. Hanbel tarafından bid'at olarak telakki edilsin?” diye sormaktadır. Yine o, “Hadis bizatihi yeterlidir” anlayışını savunan Şâfiî, Ahmed b. Hanbel'in iddia ettiği gibi rey ile amel ediyordu ise ashabü'l-hadis nazarında hangi gerekçeyle otoriter bir şahsiyet kabul edildiğini de öğrenmek istemektedir (dergi, s. 132).

Bir paragraf sonrasında da eleştiri sahibi aynı konuyu devam ettirerek “Yazar, eserinin bazı yerlerinde bir veya iki örneğe dayanarak genellemeler yapmaktadır” peşin hükmüyle başladığı sözlerine sanki dayanak arayışıyla, müsned türü hadis edebiyatının oluşumunda Ahmed b. Hanbel'in görüşlerinin de etkili olduğunu söylememizi buna delil olarak göstermektedir (dergi, s. 132).

Biz de konularının iç içeliğini dikkate alarak bu eleştirilerin birlikte cevaplandırılmasını uygun buluyoruz. Soru olarak kısa ama cevaplarının uzun olduğu bu eleştirileri, mümkün merteye detayları için kitaba atıfla yetinerek kısaca tashih etmeye çalışacağız. Ama her şeyden önce belirtmeliyiz ki buradaki itham ve eleştiriler, yazı sahibinin, diğer eleştirilerinde olduğu gibi, değerlendirilen meselelerin sadece kitabın bu kısmında dile getirilenlerden ibaret olduğunu zannetmesinden kaynaklanmaktadır. Oysa daha “Önsöz”de dikkat çektiğimiz üzere (s. 9) ilgili konuların birbirine atıflarla işlendiği kitaptaki “Birinci Bölüm”ün önemli konuları olan “Hadis ve Re'y Eksenli Kamplamalar ve Hadis Edebiyatının Oluşum Sürecindeki Etkileri” (s. 58-82) ve

“Hadis İliminde Meydana Gelen Değişim ve Gelişmeler” (s. 145-184) başlıkları altındaki tespit ve değerlendirmeler okunmuş olsaydı, muhtemelen buradaki sorunun cevabı bulunacak ve de “çelişkiye düşmek” ve “genellemelerde bulunmak”la itham edilmeyecektik. “Okunsaydı” diyoruz çünkü söz konusu yazının kitabın genel tanıtımından bahsedilen girişinde, kitabın örgüsü için çok önemli olan bu konulardan ve muhtevalarından tek kelime ile bile söz edilmemesi bir tarafa, bir de bu şekilde eleştiride bulunulması, sanki bu konuların kitapta hiç görülmediği intibasını vermektedir.

Dolayısıyla, kitabın işaret edilen konularının birlikte değerlendirilmesiyle tevcih edilen soruların ve vehmedilen çelişkinin ortadan kalkacağını ümit ediyoruz. Nitekim, oralarda kaydettiğimiz bilgilerin ana temaları şunlardır: “Ashâbu’l-hadis”in oluşum sürecinde iki önemli ismin üzerinde durmak gerekmektedir. Bunlardan birisi İmam Şâfiî, diğeri ise Ahmed b. Hanbel’dir (s. 66). Ashabu’l-hadisın bir ilim ve fikir hareketi olarak teşekkülü İmam Şâfiî ile başlamıştır. Bu çalışmayı onun talebesi olan Ahmed b. Hanbel devam ettirmiştir. O, dönemin hadisçileri tarafından “sünnetin temsilcisi” olarak görülmüş ve ashabü’l-hadisın hareketiyle özdeşleştirilmiştir. Bu sebeple Ahmed b. Hanbel, sadece ashabü’l-hadisın bir mensubu değil, aynı zamanda imamıdır; sembolü ve temsilcisidir (s. 70). Binaenaleyh, müsned türü tasnif usulünün III. yüzyılda ortaya çıkması ve ashabü’l-hadis arasında revaç bulmasıyla ilgili etkenlerden bahsederken diğerleriyle birlikte Ahmed b. Hanbel ve görüşlerinin etkisinin biraz fazla vurgulanmasının, “genellemecilik” olduğu ithamı doğru değildir. Zira Ahmed b. Hanbel, ilk müsned musanniflerinden olması bir tarafa, şahsiyeti ve görüşleriyle zaten ashabü’l-hadisın o dönemdeki genel eğilimlerini temsil eden ve onlara yön veren yegâne kişi durumundadır (s. 71). Kaldı ki, ilgili örneklerde Ahmed b. Hanbel ile yetinerek genelleme yaptığımız tespitini nakzedecek şekilde, tarihî bir seyir içinde eş-Şa’bî, İbn Sîrîn, Süfyân es-Sevrî, Mâlik, Hammâd b. Üsâme gibi ehl-i hadis re’y karşıtı görüş ve tutumlarını da yeri geldikçe nakletmekteyiz (s. 74, 237).

Öte yandan mihne süreciyle birlikte ashabü’l-hadisın ilkelerini netleştirdiğine, bu çerçevede artık her türlü re’y kullanımına karşı olduğuna da işaret ederek, böylece daha önceleri kendi usûllerince kaçınılmaz olarak re’y ve kıyas kullanan ama ashabü’l-hadisın hürmet-gösterdiği fakihlerin bile tenkit edilmeye başlandığını ifade etmiştik (s. 74-76, 108-109). İşte bu şekilde sonradan ashabü’l-hadis tarafından eleştirilen âlimlerden birisi de İmam Şâfiî’dir. Ancak vurgulamak gerekirse, yazıda yanlış bir şekilde ifade edildiğinin aksine, bu eleştiri, Şâfiî’nin şahsına, otoritesine ve hadis anlayışına karşı

olmamıştır. Kitapta ayrıntılarıyla nakledilen tarihî bilgilerden anlaşıldığına göre, onun re'y ve rivayeti bir arada işleyen eserleri ve metodu eleştirilmiştir. Zira Ahmed b. Hanbel ve onun temsil ettiği ashabü'l-hadis, re'y ve rivâyetin bir arada işlendiği kitapların hadislerin terkine yol açtığı inancındadırlar (s. 235). Bu hareketin ilim anlayışına göre re'y, din dışı bir bilgi kaynağıdır ve kimin olursa olsun "Hiçbir re'y yazılmamalıdır." Yazılacak ve ilim kaynağı olacak yegâne bilgi, sadece hadis rivayetleri olmalıdır (s. 235). Hatta bu konuda o kadar şiddetli davranılmıştır ki, bir nevi yorumda bulunmak anlamına geleceği için hadisleri bölüm ve konu başlıkları altında tasnif ve tevbib etmek gibi daha basit şeylere dahi karşı çıkanlar olabilmıştır (s. 159). Nitekim, İbn Receb'in de tespit ettiği üzere Ahmed b. Hanbel, Şâfiî'nin eserleri karşısındaki tutumunu da açıklar bir biçimde, önceleri Ebû Ubeyd'in *Garibu'l-Hadis*'ine ruhsat verirken, daha sonraları bunu eleştirmiş ve hadislerle birlikte onları tefsir eden sözlerin dahi yazılmasına karşı olduğunu beyan etmiştir (s. 234). Onun, "Ne Mâlik'in, ne Süfyân'ın, ne Şâfiî'nin, ne İshâk b. Râhûye'nin ve ne de Ebû Ubeyd'in sözlerini yazın!" diyerek taraftarlarını, sadece hadis rivayetlerini yazmaları; muteber de olsalar kişilerin görüşlerinin bunlara karıştırılmaması konusunda uyardığı nakledilmiştir (s. 233). Zira o, "Şâfiî'nin re'yi, Mâlik'in re'yi ve Ebû Hanîfe'nin re'yi, bunların hepsi de bana göre ayırdır. Huccet ise, âsârdadır" görüşündedir (s. 234).

Ayrıca kitapta şu husus açık bir şekilde vurgulanmıştır ki, Ahmed b. Hanbel'in ve onun görüşleri etrafında şekillenen ashabü'l-hadisın söz konusu tavırları, karşı olmak bir yana aslında İmam Şâfiî'nin "Hadis bizâtihi yeterlidir" anlayışının, bir hadisçi tarafından farklı bir şekilde ifade edilmesi olmaktadır (s. 234). Nitekim, ashabü'l-hadisın gerek müsned-merfû' hadislerin toplanmasında ve müsned türünde eser tasnif edilmesindeki gayretlerinde, Şâfiî'nin etkisi önemini sürdürmüştür (s. 231, 285). Dolayısıyla burada yinelemek gerekirse, yazıda çelişki noktası olarak gösterilen aksine, Ahmed b. Hanbel ve ashabü'l-hadis toptan Şâfiî'nin hadis anlayışına ve otoritesine değil, onun re'y ve rivayeti bir arada işleyen bazı eserlerinin istinsahına, üslubuna ve bunlara yönelmeye karşı olmuşlardır.

Bütün bunlar kaynaklarıyla kitapta tespit edilmişken, bir başka eleştiri olarak yazı sahibinin eksik bir algılamayla: "Diğer taraftan yazar, yine Ahmed b. Hanbel örneğinden yola çıkarak hadisçilerin müsned türü eserler telif etmelerinin sebebini, hadislerin kitab ve bâblar şeklinde tasnif edilmesine karşı olmalarıyla açıklamaya çalışmaktadır" (dergi, s. 132-133) şeklinde indirgemeci bir çıkarımda bulunmasını da doğru bulmuyoruz. Zira her şeyden

önce bu çıkarım, kitapta müsned türünün oluşmasıyla ilgili takdim ettiğimiz dört başlığın ve bir o kadar sebebin göz ardı edilerek, olayı sadece tek bu sebebe indirgediği için eksik bir algılamadır. Böyle bir çıkarımın sonunda bir de “Oysa, bilindiği gibi Dârimî, Buhârî, İbn Mâce, Ebû Dâvûd ve Tirmizî gibi müellifler ashabü'l-hadis sayıldıkları ve Ahmed b. Hanbel'in akranı oldukları halde, eserlerini kitap ve bablar hâlinde tasnif etmişlerdir (dergi, s. 133).” diyerek güya bir tavzihte bulunulması ise, tabiri caizse “elmayla armudun karıştırılması”dır. Çünkü müsnedlerin oluşumundaki etkenlerin ele alındığı konuya kadar zaten hep mezkûr müelliflerin kullandıkları ale'l-ebvâb tasnif metodundan, oluşum ve gelişim şartlarından bahsedilmiştir. Buradaki konumuz ise müsned türü ve bu türün ortaya çıkmasındaki etkenlerin bir arada tespit ve tahlil edilmesidir. Kaldı ki biz burada ashabü'l-hadis III. yüzyıla girildiğinde yeni ve farklı bir türde, yani müsned türünde eser tasnif etmelerindeki bir “eğilim”in (s. 238) ortaya çıkmasından ve bunun etkenlerinden bahsetmekteyiz. Yoksa bu devreden sonra tamamen “ale'l-ebvâb”ı terk edip râvî esaslı eserler telif ettiklerini söylemiyoruz. Yine de bütün bu söylenenler bir tarafa, yazıda nakledilenin tam karşısındaki sayfada, müsned türü edebiyatın oluşumuyla ilgili etkenler bağlamında “hadisin, re'y ve yoruma dayalı fıkhıtan tamamen ayrılması” yönelimine ve “bundan dolayı, müsned türü eserlerde, genelde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinin toplanmasına özen gösterilip sahabe ve tâbiun fetvalarına dahi yer verilmediğine” işaret edildikten sonra, yazıdaki eleştiriye dayanak noktası olarak ileri sürülen müelliflerin eserlerinin de bu eğilimden bir şekilde etkilendiklerini örnekleriyle zaten zikretmekteyiz (s. 238-239).

d) Yine yazıdaki bir paragrafta, müsned türü edebiyatın oluşumundaki etkenlerden birisi olarak zikrettiğimiz III. yüzyılda hadislerin sıhhat değerlendirilmesine hız verilmesi ve bu çerçevede müsned-merfû' hadislerin vurgulanmasıyla ilgili verdiğimiz örnekler, “hadislerin sıhhat değerlendirmesine hız verilmesi değil, farklı yüzyıllarda sıhhat şartlarının değişmesine delalet etmekte” olduğu söylenerek eleştirilmektedir. Yazıda buna delil olarak da, bizim kitapta farklı yer ve bağlamlarda verdiğimiz örnekler kullanılmakta ve İmam Mâlik'in mürsel haberleri müsnedler kadar değerli görmesinden hareketle: “Hicrî ikinci asırda sıhhat anlayışının böyle olduğunu göstermektedir. Nitekim yalnız İmam Mâlik'in *el-Muvatta'* değil, aynı dönemde tasnif edilen *câmi'* (s. 218) türü hadis edebiyatının da mürsel ve munkatî' rivayetlerden oluşması, muttasıl rivayetlerin azınlıkta kalması ve musanneflerin mevkuf ve

maktû' haberleri de ihtiva etmesi (s. 237) bunu göstermektedir." denilmektedir (dergi, s. 132).

Bu eleştiriyi de nereden başlayarak cevaplayacağımızı bilemiyoruz. Kitapta değişik konularda verilen örnekler, bağlamlarından kopartılarak yazıda ayrı bir konuya mesnet olarak takdim edilmekle kalınmamış, yapılan alıntılar da yanlış iktibas edilmiştir. Mesela, " (s. 218) " diye gösterilen yerde, yazıdaki gibi bütün câmi'leri içine alacak şekilde bir "câmi' türü"nden bahsedilmektedir. Orada sadece bu türün ilk örneklerinden olan Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi'* adlı eserinin muhtevasını tanıtmak adına bazı bilgileri kaydetmekte ve ihtiva ettiği rivâyetlerin durumu hakkındaki tespitleri sunmaktayız (s. 218). Öte yandan buradaki bağlamda, yazıdaki iddiayı desteklemek üzere sunulduğu şekliyle "âlimlerin sıhhat anlayışı"na değil, çok farklı bir konu olan "II. asrın tasnif anlayışına" vurgu yapmakta ve yazıdaki eleştiriye delil olmak bir yana, bunu nakzedecek şekilde o dönemde hadislerin herhangi bir sıhhat değerlendirmesine tabi tutulmadan bütün rivayetlerin bir arada tasnif edilmeye çalışıldığından bahsetmekteyiz (s. 218-219).

Yazının aynı paragrafındaki bir diğer yanlış anlama da, " (s. 237) " diye işaret edilen sayfadaki konu için vaki olmuştur. Kitabın o sayfasındaki "musannef" kelimesiyle, yazıdaki yanlış anlaşıldığı şekliyle hadis edebiyatı türlerinden biri olan "musannefler" değil, kelime anlamıyla "II. asırda fıkıh bâblarına göre tasnif edilen eserler (*musannef*)" mevzubahis edilmektedir (s. 237).

Kaldı ki, yazı sahibinin sadece İmam Mâlik'in mürsel rivayetleri müsnedler kadar itibara şayan gördüğünü söyleyerek bunu "Hicrî ikinci yüzyıldaki sıhhat anlayışının böyle olduğuna" delil göstermesi, büyük bir genelleme yapmak olmuyor mu? Oysa, aynı yüzyılın âlimi İmam Şâfiî'nin, az bir istisnaıyla mürsel rivayetlerin kabulüne karşı çıkmakla kalmayıp, eserlerinde hadislerin sıhhati konusundaki metodolojiyi tespit sadedinde en önemli çalışmayı da yaparak müsned hadisin önemini ortaya koyduğunu ısrarla vurgulamıştık (s. 231). Müteakiben İmam Şâfiî'den sonra talebesi Ahmed b. Hanbel'in bu gayretleri devam ettirdiğine dikkat çekmiştik. Buna göre, yazının bu paragrafında iddia edildiği gibi verdiğimiz örnekler "farklı yüzyıllarda sıhhat şartlarının değişmesi"ni değil, II. yüzyıldan itibaren müsned ve sahih hadisler bağlamında geliştirilen ve sürdürülen metodolojik çalışmaların III. yüzyılda geldiği noktaya alakalıdır.

Ayrıca yazıda, verdiğimiz örneklerin "hadislerin sıhhat değerlendirmesine hız verilmesi değil, farklı yüzyıllarda sıhhat şartlarının değişmesine delalet et-

mekte” olduğu söylenerek, sanki çok farklı zamanlardan bahsediliyormuş gibi bir çıkarımda bulunulmaktadır. Oysa örneklerde verilen İmam Mâlik ile müsned türü edebiyatın ortaya çıktığı Hicrî III. yüzyılın başına kadar acaba kaç “yüzyıl”lık bir zaman geçmektedir diye sormak lazımdır. Kaldı ki kitapta bu süreç, az önce de ifade ettiğimiz üzere, aynı yüzyılda yaşamış ve hatta Şâfiî ile Ahmed b. Hanbel’de olduğu gibi, aralarında hoca-talebe ilişkisi olan âlimlerin gayretleri olarak takdim edilmiştir.

Dolayısıyla, farklı birkaç konunun birbirine katılarak ve yanlış iktibaslar yapılarak, “bunlar farklı yüzyılların sıhhat şartlarıdır” denmekte ısrar edilirse, diyebileceğimiz bunun, görüş sahibini bağlayacağıdır. Ama o zaman sormak gerekir, neden acaba sadece müsned-merfû’ ve sahih hadislerin toplandığı kitapların ilk oluşumları III. yüzyılda olmuştur ve bu yüzyıl muhaddislerinin eserlerindeki müsned-merfû’ hadis vurgusu nereden gelmektedir? Örneğin Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Müslim gibi muhaddisler neden eserlerini müsned-merfû’ ve sahih hadislerden oluşturmaya çalışmışlar ve adlarını da buna göre koymuşlardır? Cevapları içinde olan bütün bu soruların geniş açılımı için, kitabın ilgili yerlerine (mesela s. 92,175,182,315-319) tekrar bakmak gerekecektir.

e) Yazıda “genelleme yapmakla” eleştirildiğimiz bir diğer husus, ashabü’l-hadisın “lafz” meselesindeki bakış açısını yansıtmada Ahmed b. Hanbel’in: “Bişr el-Merîsî öldü, yerine el-Kerâbisî kaldı” sözünü, toparlayıcı bir örnek olarak vermemizdir. Yazı sahibi, “bu konuda da Ahmed b. Hanbel örneğine dayanarak bir genelleme yapmak”la bizi tenkit etmektedir (dergi, s. 133).

Oysa bu cümlemizden önce, bir bütün olarak “Başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere ehl-i hadis tarafından” Bişr’in tenkit edildiğini ifade ettiğimiz cümlelerin (s. 383-384) farkına varılmamış gibidir. Burada, isimlerini zikretmeden el-Kerâbisî hakkında ehl-i hadisın görüşlerini kısaca, hem de parantez içinde ifade ettikten sonra, Ahmed b. Hanbel’in söz konusu ifadesini nakletmekteyiz. Dipnotta da bunların kaynaklarını birer birer göstermekteyiz. Kaldı ki, *Târîhu Bağdâd* gibi kaynaklarımızda dahi el-Kerâbisî ile ilgili ayrıntılar, Ahmed b. Hanbel merkezli olarak nakledilmektedir.³ Ayrıca daha önceki eleştirileri cevaplarken de belirttiğimiz üzere, kitaptaki Ahmed b. Hanbel’in asha-

³ Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Medineti’s-Selâm*, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, ty., VIII, 64-67.

bü'l-hadis için önemi ve konumunun ortaya konduğu bölümler okunmadan, bu gibi “genelleme yapıldığı” iddialarının önüne geçilemeyecektir.

Yazıdaki aynı paragrafta, bu genelleme ithamının peşinden bir de “Fakat Eş’arî’nin verdiği bilgiye göre...Lafziyye diye tanımlanan grup, ehl-i hadistendir.” şeklinde bir tespit ortaya konarak buradan da bir eleştiri üretilmeye çalışılmaktadır. Bu tespite göre mademki “Lafziyye ehl-i hadisten oluşmaktadır,” öyleyse bunlara karşı olan ashabü’l-hadisten kimleri kastettiğimiz sorulup arkasından da eleştiri mahiyetinde: “Şayet bu tabirle Ahmed b. Hanbel’in taraftarları veya aynı görüşü paylaşan âlimler kastediliyorsa bu kişilerin bütün “ashabü’l-hadis’i temsil etmediği bilinen bir husustur” gibi, ne demek istendiği pek anlaşılmayan bir ifade kullanılmaktadır (dergi, s. 133).

Oysa kaynak gösterilen yerde gördüğümüz kadarıyla Eş’arî, “Lafziyye diye tanımlanan grup, ehl-i hadistendir” diye bir şey söylememektedir.⁴ Fakat daha doğru bir ifadeyle, o dönemde el-Kerâbîsî, İbn Küllâb ve el-Muhâsibî gibi âlimler tarafından oluşturulan lafziyye içinde Ali b. el-Medîni ve Buhârî gibi ehl-i hadisten kimselerin olduğu da zaten kitabımızda zikredilmektedir (s. 251, 377-378).

Binaenaleyh, buradaki soru da, kitapta aksinin ifade edildiğinin ima edildiği tespitler de kitaptan ziyade Eş’arî’nin ifadesinin yanlış anlaşılmasından kaynaklansa gerektir.

f) Yazının müteakip paragrafında, sanki kitapta farklı bir husus söyleniyormuş izlenimi veren ve ne maksatla yazıldığı anlaşılmayan bir başka ifade daha bulunmaktadır. Cerh ve ta’dil edebiyatının oluşumundaki etkenlerin söz konusu edildiği konuda muhaddislerin, ravilerin fikrî yönelimlerini tespit ve tenkit etmek üzere adalet vasıflarıyla ilgili bilinen beş esası kullandıklarını zikrederek bunların konumuzla ilgilerini açıklamaktayız. Bu hususta yazı sahibi, ilk dört esasın râvilerin ideolojik yönlerinin belirlenmesinde kullanılabilirliğini ama “cehâletü’r-râvi” ilkesinde bunun mümkün olmadığını söyleyerek

⁴ Bk. Ebü’l-Hasan el-Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve’htilâfû’l-Musallîn*, nşr. Helmut Ritter (Wiesbaden 1980), s. 602’deki ibare şöyledir:

وقال الحسين الكرابيسي القرآن ليس بمخلوق ولفظي به مخلوق وقراءتي له مخلوقة
وقال قوم من اهل الحديث ممن زعم ان القرآن غير مخلوق ان قراءته واللفظ به غير مخلوقين وان
اللفظية يجرون مجرى من قال بخلقه واكفر هؤلاء الواقفة التي لم تقل ان القرآن غير مخلوق ومن
شك في انه غير مخلوق والشاك في الشاك واكفروا من قال لفظي بالقرآن مخلوق

bu imkânsızlığı kanıtlamaya çalışmaktadır. İlginç olanı ve eleştiri olarak bir anlam veremediğimiz ise, bu kadar uğraştan sonra farkına varmış gibi: “Nitekim yazarın kendisi de böyle bir bağlantı kurmamaktadır” (dergi, s. 134) şeklinde âdeta kendisini nakzeden bir ifadeyle paragrafı tamamlamasıdır.

Madem kitapta böyle bir bağlantı kurulmuyorsa, ki öyledir, neden o zaman yazıda bir paragraf boyunca aksi söylenmiş de tashih ediliyormuş veya eleştiriliyormuş gibi bir görüntü sergilenmektedir, anlamak mümkün değildir.

g) Yazıda bir eleştiri de, el-Kerâbisî'nin *Kitâbü'l-Müdellesin* adlı kitabıyla ilgili olarak o dönem hadisçilerinin olumsuz tavırları olduğuna dair ifadeleri nakletmemize yöneliktir. Yazı sahibi ise o ifadeleri bizim zannederek, “günümüze ulaşmadığından içeriği hakkında bilgi sahibi olamayacağımız kitaplar hakkında hüküm vermenin sağlıklı sonuca götürmeyeceğini” söyleyerek yanlış bir ithamda bulunmakta ve uzun uzadıya söz konusu kitabın kıymetini anlatmaktadır (dergi, s. 134-135).

Yazıdaki bu ifadeye genel mânâda katılmamak mümkün değildir. Ancak bunun bize el-Kerâbisî ve kitabıyla ilgili bir “hüküm verdiğimizden” hareketle eleştiri olarak yöneltilmesini kabul edemiyoruz. Çünkü biz kitabın o paragrafında böyle bir hüküm vermiyoruz ve zaten oradaki bağlamın da bununla bir alakası bulunmamaktadır. O dönemle ilgili genel bir durum tespiti yapmaktayız. Muhaddislerin cerh ve ta'dil edebiyatının oluşmasındaki gayretleri ve bunun sebepleri üzerinde durduğumuz bir konuda, muhaliflerinin ehl-i hadise el-Kerâbisî'nin kitabını delil göstererek saldırmalarından ve bu yüzden o dönemde yaşamış ahabü'l-hadis bu esere olumsuz bakış açılarını yansıtmaktayız (s. 254). Dolayısıyla o dönemdeki bir olayı ve o dönem âlimlerinin görüşlerini aktarmakla yetinmekteyiz.

h) Yazıdaki son eleştiri ise kitabın başındaki beyanımızın aksine “ilelü'l-hadis edebiyatının oluşumunda herhangi bir ilmî ve fikrî hareketten bahsedilmediği” şeklindedir (dergi, s. 135).

Burada da kitabı parçacı değerlendirmenin bir başka tezahürü yaşanmaktadır. Zira 'ilel edebiyatının oluşumuyla ilgili konu okunduğunda, bu eleştirinin de haklılık payı olmadığı görülecektir. Nitekim, yazıda söz konusu edilen 'ilel ilmine ait hadis edebiyatının ortaya çıkışını, kitabın daha önceki iki konusu olan cerh ve ta'dil ile rical edebiyatının oluşumuyla ilişkilendirerek ele almaktayız ve bu iki ilmin edebiyatının oluşmasında etkili olan ilmî ve fikrî etkenlerin, ortak noktaları sebebiyle 'ilel edebiyatının oluşumunda da söz konusu olduğunu bir-

kaç defa gözden kaçmayacak şekilde vurgulayarak, tekrara düşmemek adına, o konulara atıflarda bulunmakla iktifa etmekteyiz (s. 260-262).

Sonuç olarak, bize ayrılan bu sınırlı sayfalarda kısaca arz etmek durumunda kaldığımız açıklama ve düzeltmelerimizden anlaşıldığı üzere, söz konusu yazıda “birkaç tespit hatası veya bazı örneklere dayanılarak yapılan genelleme (dergi, s. 135)” şeklinde ortaya konulan hemen hemen bütün eleştirilerin isabetli olmadığı açıktır. Eleştirilen hususların, genelde kitabın birbirine atıf yapılarak işlenen konularının veya ilgili bölümün ya da o başlığın, hatta bazen aynı paragrafın bir bütün olarak anlaşılıp değerlendirilmemesinden kaynaklandığı görülmektedir. Buna ilaveten kitaptaki bazı ifadelerimizin doğru bir şekilde alıntılanmaması ya da anlaşılammaması da, yazı sahibini yanlış değerlendirme ve eleştirilere götürmüştür. Ayrıca, bazı kaynaklarımızın “son dönem kaynaklar” denilerek kabul edilmemesi yanında, bazılarındaki bilgilerin eksik anlaşılması ve bunun üzerine eleştiri bina edilmesi de haksız ithamların ortaya çıkmasının bir başka sebebidir.

Ancak bu asla demek değildir ki, kitabımızda tashih ve ikmal edilmeyecek bir şey yoktur. Nitekim, cevaplamaya çalıştığımız eleştirilerin dışında yazının bir paragrafında, İbnü'n-Nedîm'e dayandırarak Süfyân es-Sevî'nin *Sünen* adında bir eserinin bulunduğu intibainı veren bir cümlemiz, onun bu isimde bir eserinin olmadığı (dergi, s. 130) şeklinde tashih edilmektedir ki, bu katkısından dolayı yazı sahibine müteşekkirim.

Ayrıca, yazı sahibinin ifadesiyle “hadis edebiyatına yönelik araştırmalara örnek olması” ve “hadis tarihi ve edebiyatı ile ilgili diğer eserlerden farklı olarak” yeni bir bakış açısı getirmiş olması gibi, “ilk” sayılabilecek bir metot ve anlayışla yazılan bu kitabın -her şeyden önce bu vasfından kaynaklananeleştirelecek, ikmal ve tashih edilecek noktalarının olması mukadderdir. Burada görüldüğü gibi karşılıklı duyarlılık içerisinde yapılan bilgi alışverişinin, ancak şükran vesilesi olacağını düşünüyoruz. Böylece, “Ön Söz”de de samimiyetle kaydettiğimiz üzere, “erbabının görüş, tenkit ve tashihleri ile kitabın olgunlaşacağı”nı bir kez daha yineliyoruz.

Ömer Özpınar